

ДРУКАРСТВО НА ВОЛИНІ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ

У статті йдеться про причини та умови виникнення друкарства у світі та на Волині зокрема. Висвітлено питання щодо виникнення друкарства, якому передувала еволюція інших ремесел. Стверджується важливість вивчення діяльності творців книги.

Ключові слова: друкарство, історія книгодрукування, історія книги, книговидання, Волинь.

В статье говорится о причинах и условиях появления книгопечатания в мире и на Волынских землях в частности. Освещается вопрос о появлении книгопечатания, которому предшествовала эволюция других ремесел. Утверждается важность изучения деятельности творцов книги.

Ключевые слова: книгопечатание, история книгопечатания, история книги, книгоиздания, Волынь.

The article is about reasons and conditions of printing in the world and particularly in Volyn. There is highlighted the questions, that the emergence of printing preceded the evolution of other crafts. It is claimed the importance of studying the activities of the book creators.

Key words: printing, printing history, history books, book publishing, Volyn.

Поява та розвиток такого феномену, як друкарство, цікавила багатьох науковців у різні часи, адже друковане слово швидко стало невід'ємною складовою багатьох сфер суспільного й культурного життя українців. Багато грунтовних книгознавчих праць було видано в XIX–XX ст. Серед них варто згадати такі імена: український мовознавець, лексикограф, педагог П. Житецький («Нарис літературної історії малоруського наріччя в XVII ст.» (1889), «Опис Пересопницького рукопису XVI ст.» (1876) («Описание Пересопницкой рукописи 16 в.» (1876)) та ін.); В. Перетц (1870–1935) – український філолог, дослідник і видавець численних пам'яток давньої, середньої української літератури та української творчості; І. Огієнко – український вчений, митрополит, мовознавець, історик церкви, педагог («Історія українського друкарства» (1925) та ін.); Я. Запаско («Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст.» (1971), «Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга» (1995), «Ошатність української рукописної книги» (1998) та інші праці); Я. Ісаєвич («Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми», 2002); сучасна львівська дослідниця В. Фрис («Історія кириличної рукописної книги в Україні X–XVIII ст.», 2003) та інші українські й зарубіжні дослідники.

Причини виникнення друку в той чи інший час, у тій чи іншій країні визначити однозначно неможливо, але пошуки відповідей на ці питання допомагають краще зрозуміти характер давнього книговидання. Як усяке істотне суспільне явище, друкарство зародилося й розвивалося в контексті різних, нерідко суперечливих, процесів соціального й культурного життя. Їхні складні зв'язки часто не дають змоги зробити належних висновків про ієрархію факторів, встановити, що було первинним, а що похідним, що стало справді визначальним, а що таким тільки здавалося. Порівняльне вивчення матеріалів різних країн і регіонів, допомагає виявити певні закономірності,

зокрема бути підставою для висновків чи хоча б припущень про соціальну й культурну зумовленість феномена друку як принципово нової форми реєстрації й поширення інформації.

Як відомо, друкування виливними рухомими літерами виникло на заході Німеччини в середині XV ст. і досить швидко поширилося в усіх районах Західної й Центральної Європи, а на Східну Європу – переважно протягом XVI ст. Час виникнення друкарства – доба пізнього середньовіччя, і, ймовірно, поява друкарського верстата була пов’язана з культурним життям саме цього періоду. Ішлося про потреби тогочасної церкви, але досить швидко друкована книжка стала необхідною й в університетах та інших навчальних закладах. Вона стає знаряддям нової гуманістичної освіти, а в добу реформації друкована брошура й летючка служать пропаганді, розрахованій на якнайширші кола читачів і слухачів. Саме тому, напевно, заведено вважати протестантську реформацію «дочкою Гутенберга» [8, 242].

Згодом друк використовують різні течії культурного життя – не тільки новаторські, а й консервативні, хоча в кінцевому підсумку друкована книжка сприяла набагато більшому, ніж раніше, поширенню письменності й освіти взагалі, була радше чинником прогресивних змін.

Подібним шляхом, хоча в інших масштабах і значно повільніше, еволюціонувало книговидання на сході Європи, зокрема в Україні. Поставши з погреб церкви пізнього середньовіччя, яка в умовах бездержавності була головною національною інституцією, друкарство з часом ставало чинником і освіти, і літератури, і конфесійних конфліктів [2, 68].

Щоб висвітлити обставини появи та функцій раннього друкарства на Волині, необхідно хоча б коротко охарактеризувати специфіку культури, знаряддям якої стала друкована книжка. Ось чому перед тим як перейти до обставин виникнення перших друкарень на Волині, доцільно зупинитися на деяких рисах культурного та соціального життя України в середньовіччі й на початку нової доби.

Територію України упродовж багатьох віків розділяли постійно зміщувані внутрішні кордони: між мовними та етнічними групами, релігіями, політичними та культурними системами, кардинально відмінними економічними укладами. Двоєстий образ України закладений, за твердженням В. Липинського, у самій її історії – починаючи від коливань між Римом і Візантією у виборі християнського обряду й закінчуєчи різноспрямованими політичними та культурними тяжіннями в бік Польщі й Москви: «Двох різних культур, світоглядів, понять і цивілізацій» [7, 333; 4].

Волинь, що довго перебувала у складі Великого князівства Литовського, мала порівняно більшу автономію порівняно з іншими етнічними землями України. У XVI ст. багато місцевих магнатів ще були православними. Це одна з причин, чому саме тут найдовше дотримувалися старих традицій. Варто зазначити, що Волинь була ще й найспокійнішим регіоном України щодо татарських набігів, тоді як на Київщині й Поділлі, навіть Галичині, зазнавали значних матеріальних і людських втрат [5, 113].

Аристократія України на час утворення Речі Посполитої нараховувала 20 князівських родів, осередком яких була саме Волинь. Тут сиділи князі Острозькі, Сангушкі, Чарторийські, Вишневецькі та інші нащадки удільних князів, тому Волинь стає потужною державою в державі. Завдяки освіченості та зв’язкам шляхетських родин

на українських землях швидко поширюються реформаційні ідеї із Заходу, що знаходять своє відображення в мистецтві, архітектурі та книжках. Двори князів і бояр, а пізніше –магнатів і шляхтичів були насамперед центрами адміністрації їхніх маєтків. Тож цілком природно, що прибутки становили головну турботу їх власників. Тому в архівній спадщині дворів найбільше підтверджуваних актів на володіння землями, документів про майнові суперечки та господарювання, у тому числі й про визиск селян. Натомість про роль дворів як осередків культури збереглися лише спорадичні згадки. Найбільше їх про справи церковні – фундації монастирів, будівництво храмів, оздоблювання їх іконами тощо. Значення таких документів важко переоцінити, бо вони дуже важливі й для культурного розвитку. Однак про безпосередню діяльність на полі книжності, освіти, науки доводиться судити на підставі окремих розрізнених прикладів. Унікальним документом є лист із полону українського шляхтича В. Загоровського з його заповітом, де йшлося про школу й про обов'язок дяка-вчителя переписувати книги [6]. Збереглися джерела про окремі релігійно-освітні фундації православних князів (Сангушків, Корецьких, Чортківських, Заславських), католицьких (Т. Замойський, Конецпольські, Сенявські, Собеські) і протестантських (Я. Потоцький) магнатів. Порівняно докладніші (хоча теж фрагментарні) відомості є про фінансовані православними князями два освітніх центри на Волині – в Миляновичах та Острозі.

Отже, щодо самого процесу виникнення друку вважають, що спосіб виливання шрифту та інші елементи друкарського виробництва вітчизняними друкарнями були сприйняті в готовому вигляді – практично такими, якими вони були вже в Й. Гутенберга. Але нову техніку змогли освоїти швидко, можна сказати, близькавично й відразу на належному рівні, оскільки більшість потрібних для друкарства технологій в Україні, як і в Західній та Центральній Європі, мали давні традиції [2, 77] (адже до цього вже існували ливарні, займалися такими ремеслами, як золотарство, ливарство, зреєтою, процес виготовлення монет був дуже наближеним до процесу виготовлення шрифту). Імовірно, станкові гравюри на дереві (дереворізи, ікони, відбиті на папері з дереворитних дощок) також почали виготовляти раніше, ніж друковані книжки. Про це свідчить і поширене в Україні виробництво «паперових образів», і факт знахідок їх в оправах ранніх видань Ш. Фіоля, Івана Федорова (варто також згадати фрагмент розфарбованої гравюри, приkleєний до палітурок «Апостола» 1574 р. з Ляховець – у бібліотеці ім. Ф. Сечені в Будапешті) [3, 150–155; 8].

Таким чином, у XV – першій половині XVI ст. окремі операції, які могли знайти застосування в друкарстві, виконували ремісники різних професій на високому рівні майстерності. Значна частина цих ремесел, незважаючи на окремі періоди застою й навіть технічного регресу, так чи інакше розвивалися та вдосконалювалися. Цілком встановилася на той час і традиційна форма рукописної книги, яка в Україні, як і в інших країнах, була головним зразком для наслідування друкарями. Друкована книга перейняла від рукописної формати, способи брошурування й оправи.

Отже, в Україні загалом і на Волині існували всі передумови для виникнення та поширення друкарства; і створювали їх ініціативні й творчі люди, незважаючи на всілякі гноблення та політичні ситуації. Саме тому висвітлення діяльності тих, хто, долаючи перешкоди, творив книги – і як феномен духовності, і як матеріальний витвір – становить основний зміст праць з історії друкарства й книговидання.

Література

1. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
2. Яковенко Н. Паралельний світ : дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Н. Яковенко. – Київ : Критика, 2002. – 416 с.
3. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – [перевид. 1925 р., Філадельфія]. – К. : Криниця, 1993.
4. Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні / В. Я. Фрис. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 188 с.
5. Возняк М. Історія української літератури / М. Возняк. – Львів, 1992.
6. Крип'якевич І. П. Народні гравюри XVII ст. / І. П. Крип'якевич, Р. Я. Луцик, Ф. П. Максименко // Українське мистецтвознавство. – К., 1971. – Вип. 5. – С. 150, 153–155.
7. Шпак О. Українська народна гравюра XVII – XIX століть / О. Шпак. – Львів, 2006. – 224 с.
8. Gilmont J. Riforma protestante e lettera / J. Gilmont // Storia della lettura nel mondo occidentale. A cura di Guiglelmo Cavallo e Roger Chartier. – Roma ; Bari, 1995. – 242 p.